

Tefsir Araştırmaları Dergisi
The Journal of Tafsir Studies

مجلة الدراسات التفسيرية

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tader>

E-ISSN:

Cilt/Volume: 5 Sayı/Issue: 1 Yıl/Year: 2021 (Nisan/April)

Son Devir Kazak Din Alimlerinden Halife Altay ve Kur'ân'ın Kazakça Meali
The Last Age Kazakh Religious Scholars Halife Altay and Kazakh Meaning of the Quran

Gulmeiram KONGYRBAYEVA

Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Temel İslam Bilimleri, Tefsir Ana Bilim Dalı
Graduate Student, Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Islamic Sciences,
Basic Islamic Sciences, Department of Tafsir
Ankara, Turkey
kgulmeiram@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3546-7463>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliř Tarihi/Date Received: 20/02/2021

Kabul Tarihi/Date Accepted: 14/04/2021

Yayın Tarihi/Date Published: 30/04/2021

Atıf / Citation: Kongyrbayeva, Gulmeiram. “Son Devir Kazak Din Alimlerinden Halife Altay ve Kur'ân'ın Kazakça Meali”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 5/1 (Nisan/April 2021), 355-382.

<https://doi.org/10.31121/tader.883694>

İntihal: Bu makale, iThenticate.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate.net. No plagiarism detected.

Copyright © Published by The Journal of Tafsir Studies

Sakarya/Turkey

Bütün hakları saklıdır/All rights reserved.

Öz

Kur'ân-ı Kerim nazil olduğu günden bugüne dek hem muhtevası hem de üslubuyla gerek inananların gerekse inanmayanların dikkatini çekmiştir. Bu dikkat zamanla Kur'ân'ın farklı dillere tercümesini beraberinde getirmiştir. Asırlar boyunca Kur'ân-ı Kerim'in benzerinin getirilmediği ve getirilemeyeceği kendine özgü eşsiz bir üslubu vardır. Bu üslubunun benzersiz olması başka dillere çevirmesini de zorlaştırmaktadır. Fakat Kur'ân hitabının bütün beşere yönelik olmasından dolayı başka dillere çevrilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Günümüze dek değişik dillere çevrilmiş Kur'ân tercümelerinin sayısı giderek artmaktadır. Tercüme edilen her bir çeviri Kur'ân-ı doğru anlamaya katkıda bulunmaktadır. Sovyetler Birliği döneminde “Sosyalist İktidar” Kazak bölgesinde çok sayıda din alimini öldürmüş ve Kazakçaya tercüme edilen Kur'ân ile diğer İslam eserleri yok etmişlerdi. Kazak bölgesinde Kazakça Kur'ân tercümesini ilk olarak Halife Altay yapmıştır. Hayatının büyük bir kısmını Kur'ân araştırma çalışmalarına ve tercümesine adayan Halife Altay, bu çalışmalarında Beyzavî, Celâleyn ve Elmalılı Hamdi Yazır tefsir ve meal çalışmaları başta olmak üzere bütün muteber meal ve tefsirlerden yararlanmıştır. Bu çalışma, Kazakistan Cumhuriyeti'nin 1991 yılında Kur'ân-ı Kerim'i Kazakçaya çeviren, dinî ilimler başta olmak üzere dil ve edebiyat sahasında mütehassıs olan Halife Altay Gağıpoğlu'nun “Kuran Kerim Kazakşa Mağına jane Tüsinigi” adlı eserini incelemek için yapılmıştır. Kur'ân-ı Kerim'i Kazakça'ya ilk tercüme eden Halife Altay'ın Kazakça'ya dair yetkin bir donanıma sahip olması, meal çalışmasına da yansımaktadır. Yaptığı meal çalışmasında, iyi derecede dinî ilimlere ve Arap diline hâkim olması kendini göstermektedir. Yine bu çalışmada, Kazak halkından da hatırı sayılır derecede bir okuyucu kitlesine sahip olmaktadır. Çalışmamızda Halife Altay'ın Kazakça Kur'ân Meali yazma serüvenini ve özelliklerini de inceleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, Halife Altay, Kazakça, Meal, Tercüme.

Abstract

Since the day the Qur'an was revealed, the Qur'an has attracted the attention of both believers and non-believers with its content and style. Over time, this attention called for the translation of the Qur'an into different languages. There is no style that was introduced that is similar to that of the Qur'an. The uniqueness of this style makes it difficult to translate it into any other languages. The fact that the Qur'an was sent to all human beings necessitated for the Qur'an to be translated it into other languages. Translations of the Qur'an translated into different languages are increasing each day. Each translation contributes to the correct understanding of the Qur'an. During the Soviet Union period The Socialist Power had killed many religious scholars in the Kazakh region and destroyed the Quran translated into Kazakh and other Islamic works. In the Kazakh region, Halife Altay was the first to propose translation of the Qur'an into Kazakh. Halife Altay who devoted a large part of his life to the research and translation of the Quran, has benefited from all reputable translations and commentaries like Beyzavî, Celâleyn and Elmalılı Hamdi's translations and commentaries. This study examined the work “Kuran Kerim Kazakşa Mağına jane Tüsinigi” by Halife Altay Gağıpoğlu, who was an expert in the field of language and literature, especially religious sciences. He translated the Qur'an into the Kazakh language in 1991 for the Republic of Kazakhstan. The fact that Halife Altay, who first translated the Qur'an into Kazakh, had competent knowledge of Kazakh which also reflected in his work. In his work, Halife Altay reflected that he mastered religious sciences and had a command of the Arabic language. This study evaluated the Qur'an that was translated into Kazakh by Halife Altay, whose audience were the Kazakh people.

Keywords: Commentary, Qur'an, Halife Altay, Kazakh, Meal, Translation

Giriş

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin dağılmasıyla beraber Kazakistan'ın bağımsızlığına kavuşması sonucunda Müslüman olan tüm bölge insanları manevi boşluklarını ellerinde var olan eserlerle doldurmaya başlamıştı. İnsanlar yalnızca sosyalist idareden kurtulmakla kalmadı yanı sıra dini bağımsızlıklarını da kazandılar. Bağımsızlık bölgedeki ülkelerin Müslüman olan halkını uzun yıllar önce zorla-baskıyla unutturulan manevi değerlerini yeniden keşfetmeye ve İslam'ı öğrenmeye sevk etti. Bu dönemde dinî bilgiye sahip olan insanların halka din eğitimi vermeleri oldukça önemliydi. Bu bağlamda örneğin Kazakistan'da halkın dine doğru yönelmesi medreselerin, dinî

okulların, camilerin ve kiliselerin artmasına neden oldu. Kazakistan hükümeti de bu yöneliş karşısında dinî çalışmalarla ilgili birimler oluşturmaya başladı.

Kazaklar Çağatayca, Özbekçe ve Tatarca olarak hazırlanmış dinî eserlerden yararlanmaktaydı. Ancak Kazakların tarihteki yaşantılarına baktığımızda daha çok göçebe yaşadıklarından hayatları sürekli savaşlarla geçmiş ve bu nedenle de ilmi derinliği olan İslami çalışmalar fazlaca üretememişlerdir. Sovyetler dönemindeki Kazakların dine ait tüm bilgilerin ve sembollerin yasaklanması sonucu din ile olan bağları zayıflamıştı. Ancak hem Kur'ân'dan uzaklaştırma çabaları hem de medrese eğitimlerinin yasaklanmasına rağmen Kazak halkı gizli de olsa din ile irtibatını sürdürmeye devam etmiştir. Her ne kadar yazılı-kitabi bilgi üzerinden devam etmese de sözlü anlatımlarla devam ettirilmiştir. Yasakların olması İslami ilimlerde eserlerin de artık yayılmasını imkansız hale getirmiş ve Müslüman alimler yazılı eserlerini veremedi ve arkalarında öğrenci yetiştiremeden ahirete intikal etmişlerdir. Ancak her türlü olumsuzluğa rağmen Kazak halkının yüreğindeki İslam ateşi söndürülemedi.

Bu çalışmanın amacı sosyalist rejimin baskılarıyla dinden uzaklaştırılan ve kaynak eserlerinin azlığı nedeniyle dinî bilgiden uzak kalan Kazakların yeniden kitabi bilgiyle dinlerini öğrenme çabalarından birisi olan ve Halife Altay tarafından tercüme edilen Kazakça Kur'ân meali ve hayatı hakkında kısa bir inceleme yapmaktır.

Çalışmamızda aynı zamanda Altay'ın mealini inceleyip mealin kendine has özelliklerini ve meal çalışmalarındaki önemini ortaya koymaya çalışacağız. Sosyalist rejimlerin dinî alanla ilgili baskıcı uygulamaları yalnızca dine ait olan ibadet, ritüel, giyim-kuşamlarına değil aynı zamanda bu alanlarla ilgili çalışmalar yapan din adamları üzerine de uygulanmıştır. Böyle zor zamanlarda Altay'ın ortaya koyduğu gayret ve çabanın değerli ve mealin de incelemeye değer olduğu kanaatindeyiz.

Halife Altay'ın 7 yıllık titiz bir çalışması sonucu ortaya çıkan “Kur'an Kerim Kazakça Mağına jane Tüsinigi” (Kur'ân Kerim Kazakça Mânâ ve Açıklaması) adlı meali Kazak halkı arasında oldukça rağbet görmüş ve Kazakistan'ın hemen her bölgesine yayılmıştır.

Halife Altay'ın meali ile ilgili her ne kadar müstakil bir eser ve çalışma olmasa da yapılan bazı çalışmalarda Altay'ın mealine yer verilmiş ve meal bazı yönlerden incelenmiştir. Bu çalışmalardan birincisi Jolaman Bulan'a ait “Kur'an'ın Tercüme Problemleri ve Bazı Surelerin Kazakça Örnek Meali”¹ adlı yüksek lisans tezi ikincisi Prof. Dr. İsmail Çalışkan'a ait olan

¹ Jolaman Bulan, *Kur'an'ın Tercüme Problemleri ve Bazı Surelerin Kazakça Örnek Meali* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012).

“Kazakistan’da Kur’an ve Tefsir Literatürü (Kazakça ve Rusça Eserler)² makedir. Üçüncü olarak ise Mürsel Ethem, “Bağlam Merkezli Bir Tahlil: Fatıha Suresinin Altıncı ve Yedinci Ayetleri”³ adlı makalesidir.

İnsanlığı doğru yola ileten ve bir hidayet rehberi olan Kur’ân-ı Kerim’i Arapça olduğundan dolayı anlama konusunda Arapça bilmeyen Müslümanların Kur’an’ı anlamaları için genellikle meal ve tefsir üzerine durmuşlardı. Ancak Kazak Müslümanların Kur’ân’ı anlam çabaları ise hem Arapçayı bilmemeleri hem de baskıcı rejimin İslam’a ait eserleri yok etmesi nedeniyle sözlü bilgi ve çabalarla devam etmiştir.⁴

Kazakistan bağımsızlığına kavuşmasından önce önemli Kazak şair ve yazarlarından biri olan Şekerim Kудayberdiyev (1858-1931) “Musılmandık Şartı” isimli eserinin içeriğinde İslam’ın fıkhi konularını ve Kur’ân’dan bazı bölümlerini tercüme ettiği bahsedilmektedir. Kur’ân’ın Kazakça tercümesinin ilk defa kim tarafından ve ne zaman yapıldığını tespite yönelik araştırmamız sonucunda yakın zamanlara değin bu dilde bir tercümenin olmadığı sonucuna vardık.⁵ Kazak-Sovyet Ansiklopedisine baktığımızda 1912 yılında Musa Bigiyef (1875-1949) Kur’ân-ı Tatarca’ya çevirdiğini fakat basılmadığını, sadece el yazması olarak kaldığını görüyoruz.⁶ 2010 yılının Ekim ayında Kazan’da Musa Carullah’a ait olduğu iddia edilen bir Kur’ân mealı basılmıştır.⁷ 20. yüzyılın başında Çin sınırında yer alan Doğu Türkistan’da Ör Altay bölgesi Köktogay şehrinde doğan meşhur Kazak tarihçisi, yazar, şair Akıt Kaja Ulimjiulu (1868-1940) Kazakça bir meal hazırlamıştı. Akıt Kaja Ulimjiulu bu mealini bitirmiş ancak Çin Komünist rejiminin Doğu Türkistanlı Müslümanlara uyguladığı baskılar nedeniyle mealini yayınlaması için imkan bulamamıştır. Yine aynı bölgede yaşayan Abdırahman Kaja Bay-Yusufulu da aynı yıllarda Kazakça bir meal yazmıştı. Maalesef o da Komünist idarenin hışmına uğrayarak şehit edilmiş ve eseri de yakılmıştır. Bunların dışında Kazakistan’da Sadvakas Kaja Selmanulu Ğılmani (1890-1972) tarafından vefatına kadar Kur’ân’ın yalnızca üç cüzü tercüme edilebilmiştir.

Bağımsızlık sonrası Kazakça meal ve Kur’ân tefsiriyle ilgili eserlerin baskıları gittikçe daha hız kazanmıştır. Halife Altay’ın eseri de bunların en önemlisidir. Bu nedenle Halife Altay, Kazakça

² İsmail Çalışkan, “Kazakistan’da Kur’an ve Tefsir Literatürü (Kazakça ve Rusça Eserler)”, *Marife Dergisi* 15/1 (Yaz 2015), 139-162.

³ Mürsel Ethem, “Bağlam Merkezli Bir Tahlil: Fatıha Suresinin Altıncı ve Yedinci Ayetleri”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/4 (2015), 73-103.

⁴ İbray Altınсарın (1841-1889) *Müslümanlık Tutkası*, Abay Kunanbayev (1845-1904) *Kara Söзler*, Şekerim Kудayberdiyev (1858-1931) *Müslümanlık Şartı* eserlerinin yanı sıra halk içindeki atasözler ve destanlar ile devam etmiştir.

⁵ Çalışkan, “Kazakistan’da Kur’an ve Tefsir Literatürü (Kazakça ve Rusça Eserler)”, 140.

⁶ “Kuran”, *Kazak Sovet Ensiklopediyası* (Almatı: Kazak Sovet Ensiklopediyası Baspası, 1972-1976), 6/44.

⁷ Nur Ahmet Kurban, “Mûsâ Cârullâh’ın (1875-1948) Yaptığı Kur’ân Tercümesi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Turkish Studies* 11/17 (Fall 2016), 471.

mealler tarihinde anılması gereken en önemli isimlerden birisidir. Halife Altay, Kur'ân-ı Kerim'i Kazakça'ya ilk tercüme eden kendisi olduğunu ifade etmektedir.⁸

1. Halife Altay'ın Hayatı, Eğitimi, Görevleri ve Eserleri

1.1. Halife Altay'ın Hayatı ve Eğitimi

Halife Altay Akifoğlu, (Halifa Altay Gakıpulı) 1917 yılı 15 Aralık'ta⁹ Doğu Türkistan'ın Altay vilayetinin Şingil ilçesinde Bulgın ırmağının kıyısında yer alan Carantı'da doğmuş 2003 yılı Kazakistan'da Almatı şehrinde vefat etmişti.¹⁰ Babası Akif Bey Sincan ve Gansu arasında ticaret yapan dindar bir kişi olarak bilinmektedir. Halife Altay'ın babası 1938 yılında, annesi Melike Hanım ise 1940 yılında Altay ilinden hicret eden Kazakların Tibet'e ulaşmasından sonra vefat etmiştir. Halife Altay daha çocukluk yıllarında ilk din eğitimini ve Arap harflerini babası Akif Bey'den öğrenmiştir. Daha sonra da babası temel İslam bilgilerini eğitimini derinlemesine öğrenmesi için köyün medrese hocaları (mollaları) olan Abdike ve Mukan'a emanet etmiştir. Yedi yaşından itibaren namaz kılmaya başlamış ve okuma yazmayı erken öğrenmiş olan Halife Altay hem zeki hem de yetenekli bir kişi olarak dinin prensiplerini ve şeriat yasalarını anlama gayreti içerisinde olmuştur. Halife Altay'ın babası 1931 yılında yerel medrese hocaları (mollaları) olan Mağaviya Gaysabayoğlu ile Ahmet Ali Caysanbayoğlu'nu evinde ağırlayarak, vatansever ve zeki olan oğlunu diğer çocuklarla birlikte din eğitimi alması için onlara emanet etti. Ahmet Ali hocasından icazeti alarak 16 yaşında imamlık görevine başlaması dinî kuralları sağlam kavramasının bir göstergesiydi. Halife Altay, 1933-1934 yılları arasında Altay bölgesinde hocası Mağaviya'dan din dersleri almıştır. Ahmet Ali hocasından ise 1938-1941 yılları arasında sürekli hicret etmeleri nedeni ile Barköl'den Hindistan'a kadar olan bir bölgede Arapça, Kur'ân tefsiri, hadis ve fıkıh derslerini almıştır.¹¹

Çin hâkimiyeti Doğu Türkistanda yaşayan Kazak Türklerinin mallarına el koymuş, suçsuz bir yere öldürülmüş ve ağır vergiler vermiş bu nedenle göç etmek zorunda kalmışlardır.¹² Baskı gören Kazak Türkleri önce Barköl daha sonra Gansu bölgesine hicret etmek zorunda kalmıştır. Soydaşları ile birlikte özgürlük arayan Halife Altay'da göçe katılmıştı. Uzun ve meşakkatli bir yolculuk geçiren Kazak Türkleri baskıya dayanamayıp 1940 yılında Tibet'e gelmiş, bu arada birçok

⁸ Çalışkan, "Kazakistan'da Kur'an ve Tefsir Literatürü (Kazakça ve Rusça Eserler)", 141.

⁹ Kazıbek İslambek, *Anadolu'dan Anayurda Maneviyat Önderi Halife Altay* (İstanbul: Kalendar Yayınevi, 2017), 21. Bazı belgelerde doğum günü için farklı tarih verilmektedir. Gülgazira. N. Baltabayeva vd., *Altay Halife Akifoğlu*, (Almatı: Dünya Kazaklar Birliği Halife Altay Uluslararası Hayır Vakfı Ç.Ç. Valihanov Tarih ve Etnoloji Enstitüsü "Gılım Ordası" Merkez Bilim Kütüphanesi, 2017), 89 sayfasında 25 Aralık 1917 belirtilmektedir. Halife Altay'ın oğlu Abdulsamet Altay ile 18 Ekim 2019 tarihinde yaptığımız mülakatta şöyle demiştir: "Eski zamanlarda tam tarihi değil sadece at yılı koyun yılı gibi ifadeler kullanılmaktaydı. Bu sebepten dolayı tam tarih belli değildir."

¹⁰ Baltabayeva vd., *Altay Halife Akifoğlu*, 89.

¹¹ İslambek, *Anadolu'dan Anayurda Maneviyat Önderi Halife Altay*, 25.

¹² Kemal Haşım Karpaz, *Türkiye ve Orta Asya*, çev. Hakan Gür (Ankara: İmge Kitabevi yayınları, 2003), 136.

insanda olumsuz iklim şartları ve Tibet yöneticilerinin baskıcı politikaları ile hayatını kaybetmiştir. Daha sonra Himalaya Dağları üzerinden Eylül 1941 yılında Hindistan'ın Keşmir şehrine yerleşmişlerdir. Urdu dilini de öğrenen Halife Altay 1943 yılında tercümanlığın yanı sıra Bhopal şehrinde öğretmenliğe başlamış kendisini dinî ilimlerde daha da geliştirebilmek için “Medrese-i İlahiye” de Arapça ve Urduca gramer öğrenme imkânı bulmuştur.¹³ 1947 yılında, Pakistan bağımsız bir devlet olduğunda Hindistan'da bulunan Müslümanlar Pakistan'a, Pakistan'da bulunan Hinduizm dinindekiler Hindistan'a göç ederken Kazak mültecileri de Müslüman devlet olan Pakistan'a göç ederler. Halife Altay sürekli ilim arayışında olduğundan dolayı Kur'ân ve tefsir bilgisini geliştirmeye gayret etmiş ve Ravalpindi şehrindeki “Talimul Kur'ân” medresesinde Kur'ân Tefsiri ve Farsça dersleri almıştır.¹⁴

Türkiye'nin Pakistan'daki diplomatları ile görüştüğten sonra 1952 yılında Türkiye hükümetince Kazak Türkleri Türkiye'ye resmen kabul edildiler. Türkiye, Kazak Türkleri ile ilgili göçmen belgesi verileceği hususunda özel bir kararname yayınladı. Uzun yıllardır baskıcı rejimlerin altında zulüm gören ve sürekli hicret etmek zorunda kalan Kazak Türkleri için artık hüznün ve çile geride kalacaktı. Bu kararname Kazak Türkleri arasında bayram sevinç gibi karşılandı. Bu kabulün oluşmasına katkıda bulunan Kazak Türklerinin lideri olan Halife Altay'ın yeri ayrıdır.¹⁵ 1953 yılında Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığını ülkenin vatandaşlık yasalarına uygun şekilde soyadı alması gerektiğini öğrendiğinden Halife hiç çekinmeden geride kalan kutsal vatanı Altay'ı kendine soyadı olarak seçmiştir.¹⁶ Bilim ve ilime çocukluğundan itibaren özel bir ilgi ve merakı olan Halife Altay Türkiye'ye geldiğinde din bilgisini geliştirmeye ve ilmi araştırmalarına yeniden ve daha bir şevkle başlamış ve sonuçta birçok eser kaleme almış ve Kazakça'ya çeviriler yapmıştır.

1.2. Görevleri

Halife Altay, 1965 yılında Adalet partisinin Salihli ilçe başkanlığında tercüman olarak görev yapmıştır. Kazakistan'ın bağımsızlığına kavuşmasından önce 70 yıl boyunca ateizm ideolojisi ile beslenen halkın dinî bilgisinin düşük seviyede olduğunu gören Halife Altay, halkın din bilgisini yükseltmek için bütün gücüyle çalışmaya başladı. Kazakistan'ın tüm şehirlerini gezerek İslam'ı tebliğ faaliyetleri düzenledi. 1995 yılında Kazakistan'da İslami Eğitim Merkezi başkanı olarak görevlendirildi ve radyo, televizyon ve basın yoluyla dinî ve ahlaki konularda “İnabat” adıyla programlar yapmaya başladı. Bu çalışmalar, “Türkistan” gazetesinde Ramazan Bayramı ile ilgili

¹³ Halife Altay, *Anayurttan Anadolu'ya* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2019), 280.

¹⁴ Baltabayeva vd., *Altay Halife Akifoğlu*, 89.

¹⁵ Altay, *Anayurttan Anadolu'ya*, 292.

¹⁶ Halife Altay, *Estelikterim (Anılarım)* (İstanbul: Otağ Matbaası, 1980), 20.

makaleler örneğinde olduğu gibi temel İslami bilgiler çerçevesindeydi. Böylece halkın dinî inancı yeniden eski yıllardaki seviyesine gelmesi sağlanacaktı.

Halife Altay'ın çalışmaları Almatı'da Kazakistan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yetkilileri ve diğer tüm şehirlerin din görevlileri tarafından takdirle karşılandı. Halife Altay'ın camii cemaati ve halk ile buluşması için tüm imkânlar seferber edildi.¹⁷ Kazan şehrinde 1911 yılında basılmış olan “El-İtkan” adlı Tatar dilindeki Kur'ân-ı Kerim tefsirini tashih ederek tekrar yayınlayan Halife Altay, Kur'ân'daki ayetleri kendi ana dilinde özgün açıklamalarla aslına en yakın anlamlarda tercüme ederek Kazak halkının istifadesine sunmuştur.¹⁸

Halife Altay, dinî araştırmaları ve topluma faydalı çalışmalarıyla tanınan başarılı ve seçkin simalardan biridir. O, yazdığı dinî eserleri ve ilmi kişiliğiyle yalnızca ülke çapında değil tüm dünya tarafından tanınmış bir din âlimi ve sevilen bir halk adamıdır. Zor günlerde dahi ilim yolundaki çalışmalarından vazgeçmeden ısrarla devam etmiştir. Hindistan ve Pakistan yolculuklarında hem ünlü hocalardan ders almış hem de farklı medreselerde dersler vermiştir. Hem çok gezmesinin hem de çok okumasının sonucu edindiği zengin kelime ve fikir hazinesi, kitaplarında ve sohbetlerindeki muhtevayı önemli ölçüde derinleştirmiştir.

Halife Altay, Türkiye'ye geldikten sonra kendisini tamamen bilimsel çalışmalara adanmıştır. Altay bölgesi kültürel eserleri ve gelenekleri ile Kazakça ve Türkçenin benzerliklerini anlattığı bir kitap kaleme aldı. Müellif politikanın kendisine göre olmadığını ifade etmiş¹⁹ ve kendisini ilmi çalışmalara adanmıştır. Doğu Türkistan ve Moğolistan seyahatlerinin ardından Tayvan'da katıldığı bir toplantıda Türkiye'deki Kazaklar hakkında önemli konuşmalar yapmıştır.

Kazakistan'da Sovyet idaresi altında İslami hayat pek çok değişikliğe uğradı. İlk on yıl içinde çarşaf giymesinin yasakladı, şeriat mahkemeleri, medrese ve camilerin birçoğu kapatıldı yanı sıra vakıf müessesesi akamete uğradı. Halk, zekât ve sadaka vermekten ve Ramazan orucu tutmaktan vazgeçirilmeye çalışıldı. Kur'ân ve diğer dinî materyalin neşriyatı durduruldu, bunun yerini İslam karşıtı bir yayın furyası aldı. Sovyetlerin dağılması ile bağımsızlığını kazanmış olan Kazakistan'da Sovyet etkisinden dolayı halk içinde dinî temel bilgiler zayıflamış haldeydi.

O yıllarda Kazakistan ile irtibata geçen Halife Altay, Kazakların dinî durumunun Sovyet hükümeti ile birlikte zayıfladığını öğrendikten sonra dinî çalışmalara daha fazla yoğunlaşmıştır. Amacı Kazakların yeniden Müslümanca yaşama çabalarına katkı sunmaktır. Arapça, Urduca, Türkçe, Farsça dilinde yazılan bazı kitapları Kazakça'ya tercüme etmeye başlamış, ayrıca kendi eserlerini de

¹⁷ İslambek, *Anadolu'dan Anayurda Maneviyat Önderi Halife Altay*, 25.

¹⁸ *El-İtkan* (İstanbul: Elif Ofset Tesisleri,1984), Tashih eden: Halife Altay, gözden geçiren: Delilhan Canaltay, Önsöz.

¹⁹ İslambek, *Anadolu'dan Anayurda Maneviyat Önderi Halife Altay*, 118.

yazmıştır. Bu eserleri Moğolistan, Doğu Türkistan ve Kazakistan'daki Kazaklara farklı yollar ile gönderme imkânı bulmuştur.

Halife Altay, Türkiye'de bulunduğu sıralarda Kazakistan'daki dinî hayata dair gelişmeleri takipte zorluk çektiğinden sık sık seyahate çıkmak zorunda kalmıştır. 1992 yılında Kazakistan'a taşındıktan sonra halkın dinî eğitimine yönelik çalışmalarına yoğunluk vermiştir. Sovyet döneminden sonra din eğitimi veren okulları çoğaltma ve yeni nesillere dini anlatmaya ihtiyacı vardı. Halife Altay, İslami bilgiyi yaygınlaştırmada aksakallar (yaşlı ilim adamları) ile sıkı iş birliği içinde olmuştur. Halife Altay da yaşlı olmasından ve halk tarafından sevilip sayılmasından dolayı aksakallar ile irtibat kurmakta zorluk yaşamamıştır. Ayrıca elit tabaka aksakalları ile yakın ilişkilerde bulunmuştur. Kazakistan'ın Sovyet dönemindeki Cumhurbaşkanılarından Dinmuhammet Konayev (1912-1993) ile yakın dostluk kurmuştur.²⁰

Halife Altay, 1999 yılında Uluslararası İslam Hayır Vakfını kurarak vakfın ilk başkanı oldu. Vakfın ana hedefi, yetim çocuklara, engellilere, göçmenlere ve yoksul vatandaşlara yardım etmek, Kazakça, Arapça ve Türkçe eğitimi vermek, Kur'ân-ı Kerim okumasını öğretmek, İslam'ın temel bilgilerini sahip olmak; kütüphaneler, medreseler ve camiler yapmak; İslam tarihi ve kültürü ile ilgili kurslar açmak; yüksek ahlaki niteliklere sahip vatansever, sağlıklı gençlerin yetiştirilmesine yardımcı olmaktır. Hayatı boyunca onca zorluk, yokluk ve yoksulluğa rağmen Müslümanca yaşamayı hayatın hedefi haline getiren, halkının Müslümanca yaşaması konusuna hayatını adayan ve önemli ilmi çalışmaları ile tanınan milletin değerli aksakalı Halife Altay, 2003 yılında 86 yaşında vefat etmiştir.²¹

1.3. Eserleri

1. *Kazak Türklerinin Şejiresi*, İstanbul: Toprak Dergisi Matbaası, 1977, 24 sayfa.
2. *Kuran Joli Jane İymannın Şartları*, (Kur'ân Yolu ve İmanın Şartları) İstanbul: 1980, 64 sayfa.
3. *Esteliklerim, (Anılarım)*, İstanbul: Otağ Matbaası, 1980, 144 sayfa.
4. *Anayurttan Anadolu'ya*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981, 522 sayfa.
5. "Kazak Türklerinde Aşık kemiği ve Aşık oyunları", Türk Dünyası Araştırma Dergisi (T. D. A. D.) Şubat 1984, sayı 28, s. 48-59.
6. "Avғанstandağı Qazaktardın Köş Tarihi" (Afganistan'daki Kazakların Göç Tarihi), yayınlanmamış makale, 10 Ekim 1985 yılında ele alınan makale toplam üç sayfa ve Arap harfleriyle Kazakça olarak yazılmıştır.

²⁰ İslambek, *Anadolu'dan Anayurda Maneviyat Önderi Halife Altay*, 120.

²¹ Baltabayeva vd., *Altay Halife Akifoğlu*, 96.

7. *Kur'an-ı Kerim ve Kazak Şivesinde Mânâ ve Açıklaması*, İstanbul: Elif Ofset, 1988, 656 sayfa.
 8. *Kuran Alıppesi Jane İymannın Şartları*, (Kur'an Alfabeti ve İmanın Şartları), İstanbul, 1990. Kazakça, 166 sayfa.
 9. “*Zor Quvanıs*” (Büyük Sevinç), Sosyalistik Kazakistan, 8 Temmuz 1989. Gazeteye yazılan makaleyi Halife Altay İstanbul'dan mektup ile göndermiştir.
 10. “*İymannın Şartları*”, Ana Tili, 19 Temmuz 1990.
 11. “*Halkımın Tilevin Tileymin*”, (Halkımın Dileğini Diliyorum), Ana Tili 15 Kasım 1990.
 12. “*Kuran Kerim Kazakşa Mağna jane Tüsinigi*” (Kur'an-ı Kerimin Kazakça Mânâ ve Açıklaması), Juldız, no 1, Ocak 1991, 171-200.
 13. “*Tilin men Dilin Tüzjiv Bolsın!*”, (Dilinle Dinin Doğru Olsun!), Şalkar, Eylül, 1991.
 14. *Kuran Kerim Kazakşa Mağna jane Tüsinigi*, (Kur'an-ı Kerim'in Kazakça Mânâ ve Açıklaması), Medine: Kur'an-ı Kerim Basım Kombinatu, 1991, 604 sayfa.
 15. *Şağın Ğulmbal, (Küçük İlmihal)*, İstanbul: İstanbul Müftülüğü Basımevi, 1991, 122 sayfa.
 16. “*Terezesi Ten El Bolğanımızğa Quvanamız Ağayın*”, (*Eşit Bir Devlet Olduğumuz Seviniyoruz Kardeşler*), Şalkar Ocak 1992, bağımsızlık ile kutlama mektubunu niteliğini taşıyan bir makaledir.
 18. “*Dindi Savaşğa Salmayq Ağayın!*” (*Dini Maddi Menfaatlerimize Alet Etmeyelim Kardeşler*), Zaman Kazakistan, 4 Eylül 1992, Kazakistan'da ak-Beket isimli şahsın kendisini Peygamber ilan edip, kendisinin kitabını yazmasına karşı bir makale ile cevap verir.
 19. *Ğibadatü'l-İslam*, Almatı: Beren Matbaası, 1994, 152 sayfa.
 20. *Tandavlı Hadister, (Seçme Hadisler)* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, 122 sayfa.
 21. *Siyari Nabi, (Siyer-i Nebi)* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, 120 sayfa.
 22. “*Kur'an-ı Kerim jane Batıs Oysıldarı*” (*Kur'an-ı Kerim ve Batı Düşünürleri*), Şalkar, Ocak, 1995'te yayınlanan makaledir.
 23. “*Abay jane Türkiyat, Abayname*” (*Abay ve Türkiye*), Şalkar, Nisan, 1995 makale Abay Kunanbayulı'nın doğumunun 150. yılı için yazılmış.
- Eskiden yazılmış ve yıpranmış halde olan eserlerinden gözden geçirilip yeniden yazılanları
1. *Kelam-ı Şerif*
 2. *Kur'an-ı Kerim*

3. *Tefsirü'l-Itkan fî Tercümetü'l-Kur'an*

2. Halife Altay'ın Kur'ân Mealini Yazma Serüveni

Her yazar, yazmış olduğu eserini genelde belli bir gaye veya ihtiyaçtan dolayı kaleme alır. Eserin yazılış sebebi genellikle giriş bölümünde belirtildiği gibi bunlara işaret edilmediği de olur. Bazı yazarlar başlangıçta, eseri yazma sebebini, riayet edeceği şartları, takip edeceği metodu ve hangi özellikleri taşıyacağını belirtir. Ancak çeşitli sebeplerden ötürü, eserlerin başında zikredilen bu gaye ve ilkelere bazen bağlı kalınmadığı da olur.²² Kur'ân'ın tercüme edilmesi hususunda karşılaşılabilecek olası zorluklara uzun uzadıya değinen Halife Altay, kendisinin neden böyle bir işe kalkıştığını şu sözlerle ifade etmektedir: “*Bir hayli zamandan beri Kur'ân-ı Kerim'in Kazak şivesine çevrilmesi ve açıklaması hususunda çalışmayı düşünüyordum. Böyle mukaddes ve hacimli bir eserin yazılması ve basılması işi en azından üç yıl gibi bir zaman gerektireceği muhakkaktı. Bunun yanında başvurulacak kaynak kitaplara ve çalışmayı gözden geçirecek tashihine yardımcı olacak bir uzmana ihtiyaç vardı. Bastırılması da teknik yönden önemli idi. Delilhan Canaltay'ın çalışmayı gözden geçirerek yardımcı olması beni çok sevindirdi kendisine çok teşekkür ederim.*”

Yazmasına etki eden faktörlerden birisi de doğup büyüyen Altay bölgesinin Kur'ân'a olan ihtiyacı idi. 1982 yılının 10 Haziran günü Halife Altay, doğum yeri olan ve akrabalarının yaşadığı Altay bölgesine gider. Akrabaları ile tek tek sarılarak hasret giderir²³ ve ertesi gün akrabaları Halife Altay'ın gelişi münasebetiyle Kazak geleneklerine göre şölen yaparlar. Şölen sırasında din adamları Halife Altay ile sohbet ederler. Din adamları daha evvel gelen yolcularla gönderdiği Kazan baskısı²⁴ Kur'ân-ı Kerim'ler için kendisine teşekkür ederler. Aynı Kur'ân-ı Kerim'lerden imkânları olursa daha çok göndermesini isterler. Çünkü Doğu Türkistanlıların ellerindeki Kur'ân'lar genelde Şangay lehçesiyle basılıyor ve yöre halkı okumakta zorluk çekiyorlarmış.²⁵ 1982 yılında İslam İşbirliği Teşkilatı İslam Tarihi, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi'nin (IRCICA) toplantısına katılan Halife Altay'a Kur'ân-ı Kerim'i Kazakçaya tercüme etmesi hem kendi ana vatanından hem de bu

²² Bahattin Dartma, *Şibabüddin es-Sivasi ve Uyûnu't-Tefsir li'l-Fuzelâi's-Semâsir'indeki Metodu* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1994), 55.

²³ İslambek, *Anadolu'dan Anayurda Maneviyat Önderi Halife Altay*, 88. Halife Altay, (“Halife Altaydın Arap Tilinde Cazğan Ölenderi”, klasör 284, dosya 1:3, s. 28)

²⁴ Kazan baskısı Kur'ân-ı Kerim Tataristan'ın Kazan şehrinde basılan Kur'ân'lar olup harfleri açık seçik yazılmış olup okunması kolaydır.

²⁵ İslambek, *Anadolu'dan Anayurda Maneviyat Önderi Halife Altay*, 88. Halife Altay, (“Halife Altaydın Arap Tilinde Cazğan Ölenderi”, klasör 284, dosya 1:3, s. 37)

toplantıdan teklif gelir. Geri döndükten sonra soydaşları için Arapça bilen Delilhan Canaltay (1922-2012) ile başladıkları Kur'ân-ı Kerim'in Kazakça mealine hız vererek²⁶ 1988 yılında tamamlar.²⁷

1984 yılının sonbaharında Allah'a tevekkül ederek üç yıllık bir çalışmayı göze alarak bu işe başladım. Her gün en az 12 saatten fazla emek vererek elle yazmasını 1 yılda bitirdim. Allah'a sonsuz şükürler olsun. Yukarıda, bastırma hususunda önemli bir problem olduğunu söylememin sebebine gelince: Türkiye'de Arap harfi ile Kazak imlâsının yazılması ve dizilmesi mümkün değildir. Ancak Farsça harfleri olan bir daktilo bulmam gerekirdi. Çünkü Farsça'da Ç, P, G harfleri mevcuttu. Bu harflerden faydalanarak birtakım işaretlerle Kazakça imlâyı oluşturmayı, el yazmasını bu daktiloyla yazdıktan sonra da suretini çıkartıp ofset usulüyle basmayı tasarladım. 1985 yılında Katar Üniversitesi'nden sayın Dr. Hasan el-Maayergi Farsça bir daktilo temin ederek, maddî yönden de destek sağladı. Beni bu çalışmaya teşvik edip, moral verdi.

Daktiloyu temin ettikten sonra İran'a gittim. Oradan daktilo için birtakım harflerle Kazak imlâsına uygun olabilecek işaretler temin edip İstanbul'da monte ettirdim. Fakat bu makine ile her ne kadar Kazak imlâsına uygun yazılması sağlanmış ise de daktilo yazısı olması itibarıyla satır sonlarının aynı hizaya gelmesi mümkün olmamıştır. Delilhan Canaltay ile el yazması bir defa, daktilosu iki defa olmak üzere tam üç kere gözden geçirildi. Eserin sonuna okuyuculara kolaylık sağlayacağı düşüncesiyle bir sözlük eklendi. Bununla beraber görülen herhangi bir hata, noksanlık ve fazlalıkların anlayışla karşılanacağı inancındayım. Bu eserin Kazakça lehçesine âşina olan Müslüman kardeşlerimize faydalı olması bizim için en büyük bahçiyarlık vesilesi olacaktır. Tevfik ve hidayet Allah'tandır²⁸ diye önsözünde izah etmektedir.

1989 yılında Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Halife Altay'a daha önce Arap harfleriyle yazılan Kur'ân-ı Kerim Kazakça mealini Kiril harfiyle yazmasını teklif eder. Halife Altay oğlu Abdurrahim ve Delilhan Canaltay ile birlikte hemen işe koyulurlar.²⁹

Alman genç bilim adamı Mark Kirchner, 1993 yılında çıkan Sprichwörter der Kasacher (Kazak Atasözleri) eserinin önsöz kısmında Halife Altay'a teşekkürlerini sunar ve ondan, “Halife Altay Nisan 1990'dan itibaren yaklaşık bir yıl kendisinin yoğun olarak tercüme etmekte olduğu Kur'ân-ı Kerim'den ayırabildiği vaktiyle bana yardımda bulundu” diye bahseder.

²⁶ 16 Ekim 2019 yılında Delilhan Canaltay'ın torunu Tahire Kara mülakatta şöyle ifade etmiştir: sabah okula giderken dedesi Delihan Canaltay'ı ve amcası Halife Altay'ı gördüğünde nereye giyeceklerini sorduğunda, camii gidip Kur'ân yazacaklarını söylemişler. Böylece devamlı ve titiz çalışma ile Kur'ân Kerimin Kazakça mealini yazmışlardı.

²⁷ İslambek, *Anadolu'dan Anayurda Maneviyat Önderi Halife Altay*, 91. Bu kitap “Kur'ân-ı Kerim ve Kazak Şivesinde Mânâ ve Açıklaması” idi ve yazılışı Arapça anlamı Kazakça olarak yazılmıştır.

²⁸ Altay, *Kur'ân-ı Kerim Kazak Şivesinde Mânâ ve Açıklaması* (İstanbul: İRCICA Matbaası, 1990), Önsöz.

²⁹ İslambek, *Anadolu'dan Anayurda Maneviyat Önderi Halife Altay*, 92.

2.1. Tercümede Takip Ettiği Metot

Halife Altay mealinin ilk baskısı “töte yazı ile” (anlamı Kazakça yazısı ile Arap alfabesi) olmasından dolayı, bu alfabe ile basılmıştır. Kur’ân-ı Kerim’in kısa bir açıklaması olduğundan dolayı bu esere “Kur’ân-ı Kerim ve Kazak Şivesinde Mânâ ve Açıklaması”³⁰ adını vermiştir. Mealin her bir baskısı daha önceki baskılardan daha titiz bir şekilde hazırlanarak okuyucuya sunulmuştur. Mütercim Kur’ân’ın manasının insan gücü nispetinde insanlara ulaştırılması için tercümenin gerekliliği görüşündedir. Mütercimin ifade ettiği gibi, meal hazırlamak kolay bir iş değildir. Çeviri yaparken anlamın tamamlanmasını kolaylaştıran ama Kur’ân metninde bulunmayan kelimelere yer vermemiştir. Gerekli gördüğü çok az yerde parantez içi açıklama kullanmıştır.

Mütercim kendi eserinin mana ve açıklamada bulunan çeviri meal olduğunu ifade etmektedir. Bunun sebebini kendi ifadeleri ile şöyle açıklamaktadır: “*Çünkü bu eserde ayetlerin kelime kelime anlamı değil, işaret ve ifade ettiği mana ve maksadı Kazak şivesiyle açıklamalar vermeye çalışmıştık. Son zamanlarda Türkiye’de yayınlanan Kur’ân-ı Kerim mealleri örnek alınarak, 605 sayfalık esas metnin kenarında başıya şeklinde Lâtin harfleriyle Türkçe yazılan eserler gibi, ayet metinlerinin mana ve açıklaması esas metinle aynı sayfaya sığdırılmıştır. Burada hatırlatmamız gereken bir husus da esas metinde ayetlerin sonunda bulunan numaralar, meal kısmında ayetlerin başında geldiğidir. Bazen metnin Kazakça tam karşılığı bulunmadığında buna en yakın ifade kullanılmıştır. Bazı âyetlerin açıklaması yapılırken konu ile ilgili başka yerdeki âyetler de parantez içinde gösterilmiştir. (s: 4 a:16 gibi.) Yani 4. sure, 16. âyet demek istenilmiştir. Yine bazı âyetlerin anlamı hususunda başvurulan tefsirler parantez içinde baş harfleriyle belirtilmiştir. (Örn: (B.C) Beyzâvî, Celâleyn). Âyet-i Kerim’ler genellikle bir olaya istinaden veya bir duruma göre inmiştir. Buna “sebeb-i nüzul ” denilir. Esbâb-ı nüzulu ne olursa olsun, âyetin hükmü umûmîdir. Bu eserde bazı âyetlerin anlaşılmasını kolaylaştırmak için nâzil oluş sebepleri ve bazı Arapça tabirler parantez içinde gösterilmiştir”³¹ diyerek açıklamaktadır. Peygamber Efendimiz (s.a.v)’e ismi zikrolunmadan hitap olunan ayetlerde tefsirlerdeki gibi parantez içinde bir kullanımla Hz. Muhammed (s.a.v) ilaveleri yapılmıştır. Sure isimleri Kazak diline çevrilmiştir.*

Örneğin Halife Altay Kehf suresi 83. ayetinde parantez açarak ve kaynaklardan istifade ederek açıklamada bulunmaktadır: “(Мұхаммед F.C.) олар сенен Зұлқарнайынды сұрайды: “Сендерге оның жайын түсіндірейін” де. (83)((Muhammed s.a.v) onlar senden Zülkarneyni soruyacak: “Sizе onun hakkında anlatayım” de.) (Бұл Зұлқарнайын «екі мұйызды» деген ұғымда. Екі мұлымы немесе тажында екі мұйызы болғандықтан атаңған. Аты, Ескендер, найғамбар емес. Батыс, шығысты кезген; Рұм,

³⁰ İlk baskısı olarak bilinen “Kur’ân-ı Kerim ve Kazak Şivesinde Mânâ ve Açıklaması” töte yazı ile yazılmaktadır. Baytursun imlasi, milliyetçi Kazak aydını Ahmet Baytursun (1873-1937) tarafından geliştirilen, Arap harflerine dayalı fakat okunuşa göre yazılan bir alfabedir. Bugünkü Doğu Türkistan’da bu alfabe kullanılmaktadır.

³¹ Halife Altay, *Kuran Kerim Kazakça Mağna jane Tüsinigi* (Medine: Fahd Patşanın Kuran Şarif Basım Kombinatu, 1991), 1.

фарсы делінген, т.б. рауаяттар бар. Ж.Б.М.К.Р.)” Müellif mealinde Celâleyn, Beyzâvi, Medârik, İbn-i Kesir ve Ruhu'l-Beyan eserlerinden rivayetler getirerek Zülkarneyn hakkında birtakım malumatlar vermekte, Zülkarneyn “iki boynuzlu” mana verdiğini, iki perçemli veya tacında iki boynuzu olduğunu, bu kişinin ismi ise İskendir olarak adlandırdığını ve peygamber olmadığını, doğu ve batını gezdiğini, Rum hükümdarlığına sahip olduğunu ifade etmektedir.³²

2.2. “Kuran Kerim Kazakça Mağına jane Tüsinigi” Adlı Mealin Kaynakları

Halife Altay'ın “Kuran Kerim Kazakça Mağına jane Tüsinigi” adlı eseri incelendiğinde görülecektir ki müellif, çalışmasının tamamında dikkati ve titizliği elden bırakmamış; dolayısıyla Kazak halkı için ihtiyaç duyulan Kur'ân-ı Kerim çevirisinde aranılan özellikleri eserine yansıtmıştır. Birkaç kitabı bir araya getirerek yeni bir eser oluşturma kolaylığına kaçmamış, aksine her satırına büyük emek verilen muhteşem bir eser ortaya koymuştur. Dolayısıyla müellif, eserini hazırlarken, pek çok kaynaktan istifade etmiş, istifade ettiği kaynakları da dikkatle ve titizlikle seçmiş, Ehl-i Sünnet çizgisinin dışına çıkmamaya özen göstermiştir. Şimdi de müellifin kaynakları kullanım metoduna dair örnekler verelim.

Başvurulan kaynaklar (Tefsir ve Mealler)

Halife Altay kitabında yararlandığı kaynaklarda sadece müelliflerin isimlerini almıştır. Biz burada hem eserine aldığı müellifleri hem de onun eserini birlikte vermeyi uygun görüyoruz.

1. Kadı Beyzâvi, *Envâru't-Tenzîl ve Esraru't Te'vil* (Arapça), Dört cilt. Hicri 1329 yılı İstanbul'da basılmıştır.

2. Celâleddin el-Mahallî ve Celâleddin es-Süyûtî, *Tefsîru Celâleyn* (Arapça) İki cilt. Kahirede basılmıştır. (Basım tarihi belli değil).

3. İbn-i Kesir, *Tefsir'ul Kur'ân Azîm* (Arapça) Sekiz cilt. Hicri 1329 yılı İstanbul'da basılmıştır.

4. Mahmud ibn Ahmet ibn Abdullah Nesefî, *et-Tefsiru'l-Medârik*, Dört cilt. Miladi 1974 yılında İstanbul'da basılmıştır.

5. İsmail Hakkı Bursevî, *Tefsiru Rûhu'l-Beyan* (Arapça) On cilt. Hicri 1389 yılında İsyambul'da basılmıştır.

6. Muhammed Ali Es-sabuni, *Safvetü't-Tefasir* (Arapça) yedi cilt, Miladi 1981 yılında Beyrut'te basılmıştır.

³² Halife Altay, *Kuran Kerim Kazakça Mağına jane Tüsinigi*, 302.

7. Molla Hüyesin Vaaz el-Keşafî, *Tefsir-i Hüseyinî* (Farsça), Tek cilt, 1394 sayfa. Karâşî'de basılmıştır. (Basım tarihi belli değil.)

8. *Kur'ân Macid Mütercim Urdu Mağâ Tefsir Teshilu'l Kur'an* (Urduca). Tek cilt. Hacı Molla Firozoddin Han'ın yönergesi ve gözlemi ile hicri 1362 yılında Lahor'da basılmıştır.

9. Delili Şah Rafiğuddin ve Tahalî Eşraf Gali Molladan, *Kur'ân-ı Şerif Mütercim Beddâ Tercüme* (Urduca). (Basım yeri ve tarihi belirsiz Pakistan'da basılmıştır).

10. Halife Altay'ın kıymetli hocası Alim Molla Xan Marhum. *Tefsir-i Cevâhiru'l-Kur'ân* (Urduca): Üç cilt. Lahor'da basılmış. (Basım tarihi belirsiz).

11. Molana Ebul-Ağla Meududî, *Tefhimu'l-Kur'ân* (Urduca): Altı cilt. son dört cildi Urduca. *Tefhimul Kur'ân*, iki ayrı yerde Türkçe tercüme edilerek basılmıştır.)

12. Asadullah el-Hamidi, *El-İtkan fi Tercümetü'l-Kur'ân* (Tatarca), Kazan'da 1906 yılında basılmıştır.

13. Kur'ân-ı Kerim Mütercem ve Muhaşşa (Özbekçe) (Basım tarihi belirsiz).

14. Ayıntâbî Mehmed Efendi, *Tercüme-i Tefsîr Tibyân* (Osmanlıca). İki cilt. İstanbul 1306 yılında basılmıştır.

15. Hasan Basri Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerim* (Türkçe). Üç cilt. İstanbul 1981 yılında basılmıştır.

16. Abdullah Aydın, *Kur'ân-ı Kerim ve Meâl-i Celîlesi* (Türkçe). İstanbul'da 1979 yılında basılmıştır.

17. Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili: Yeni Meâllî Türkçe Tefsir* (Türkçe), On cilt, İstanbul'da 1979 yılında basılmıştır.

18. Süleyman Ateş, *El-Kur'ân-ül-Kerim ve Tercümetü Mânâbü'l-Hakîm*, İstanbul 1975 yılında basılmıştır.

19. Ali Fikri Yavuz, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Meâl-i Âlîsi*, (Türkçe), İstanbul'da 1967 yılında basılmıştır.

20. Türkiye Diyanet İşler Başkanlığı, Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı.(Basım tarihi belirsiz)

21. Abdullah Yusuf Ail, *İngilizçe Kur'ân Tercümesi*, (Türkçe), Amerika'da 1946 yılında basılmıştır.

Sözlükler:

1. Şemsiddin oğlu Mustafa Karahisari, *Ahter-ı Kebir* (Arapça-Türkçe), İki cilt, Beyrut'ta basılmıştır. (Basım tarihi belirsiz).
2. Loyis Mağluf, *El-Müncid* (Arapça-Türkçe), Bir cilt. Beyrut'ta 1949 yılında basılmıştır.
3. Mevlut Sarı, *Kâmûs-ı Arabî-Türkî* (Arapça-Türkçe), Bir cilt, İstanbul'da 1978 yılında basılmıştır.
4. Ş. Sami, *Kâmûs-u Türkî* (Osmanlı Türkçesi-Türkçe), Bir cilt, İstanbul'da 1978 yılında basılmıştır.
5. Muhammed Fuat Abdülbâkî, *El-Mu'cemu'l-Müfettes li Elfâzi'l-Kur'ân-ı Kerim* (Arapça), Bir cilt, İlk önce Mısır'da daha sonra İstanbul'da 1984 yılında basılmıştır. Kelimâtü'l-Ku'ân (Arapça)
6. Hüseyin Muhammed Mahlûf, *Kelimâtü'l-Ku'ân Tefsir Beyan* (Arapça), Bir cilt, İstanbul'da basılmış. (Basım tarihi belirsiz).
7. İmla sözlüğü: İ. Kenesbai oğlu, G. Musa oğlu, *Kazak Dilinin İmlâ Kılavuzu* (Kazakça), Kiril harfleriyle , Almatı şehrinde 1963 yılında basılmıştır.
8. İ.K. Kenesbai, *Kazak Dilinin Açıklamalı Sözlüğü* (Kazakça), İki cilt, Almatı şehrinde 1959-1960 yıllarında basılmıştır.
9. A.I. Iskak oğlunun yönetiminde, *Kazak Dilinin Açıklamalı Sözlüğü* (Kazakça), On cilt, Almatı şehrinde 1974-1986 yıllarında basılmıştır.

Tarih Kitapları:

1. Ebû Câfer Muhammed b. Cerir et-Taberi, *Tarih-i Taberi* (Türkçe tercümesi), Üç cilt, İstanbul'da 1980 yılında basılmıştır.
2. Şauk Amratsarlık, *Tarih-i İslam* (Urduca), Bir cilt, Pakistan 1950 yılında on yedi kere basılmıştır.
3. Hayati Ülkü, *Mubtasar İslâm Tarihi* (Türkçe), İki cilt, İstanbul'da 1972-1973 yıllarında basılmıştır.

2.3. Mealin Baskıları

Müellif ilk önce halkın Kur'ân okuyuşunun kolay olması için 1980 yılında Kazakça olarak Kur'ân Colu jane İmanın Şartları (Kur'ân Yolu ve İmanın Şartları) adlı kitabını yazmış olup, Baytursun imlasıyla (ıslah edilmiş Arap harfleriyle) İstanbul'da bastırmıştır. Daha sonra eser, 1980, 1982 ve 1983 yıllarında İstanbul'da, 1990 yılında ise Mekke'de basılmıştır. Almatı şehrinde 1992, 1995, 1998 ve 2001 yıllarında “Kuran Alfabeti ve İmanın Şartları” adıyla yeniden yayınlandı. 1989

yılında müellifin uzun yıllardır beklediği en önemli olaylardan biri gerçekleşmiştir. Her gün on iki saat düzenli, titizlikle ve sabırla çalışarak hazırladığı Kur’ân çevirisi ortaya çıkmıştır. “Kur’ân-ı Kerîm ve Kazak Şivesinde Mânâ ve Açıklaması” adlı eseri Arap alfabesiyle Çin’in Sincan Uygur Özerk Bölgesi’nde yaşayan yerel Kazak halkına hitaben hazırlanmış ve 1989 ve 1990 yıllarında İstanbul’da basılarak 5000 tanesi Sincan bölgesine gönderilmiştir.³³

1990 yılının Nisan ayında Halife Altay ve oğlu Abdurrahim, daha önce Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından Kiril harfleri ile basılan daktilo versiyonu Kazakça Kur’ân-ı Kerim’i Arabistan’daki İslam Bankası Müdürü Salih Özcan’ın aracılığıyla Kral Fahd matbaasında basmak için Suudi Arabistan’a gittiler. Matbaanın bulunduğu Medine’de kırk gün, Mekke’de ise beş gün kaldılar. 1990 yılında Halife Altay İstanbul’da Moğolistan’ın Kahire Büyükelçiliği’nde çalışan Sayran Kadiroğlu adlı Kazak vasıtasıyla Arap harfleriyle 100 adet açıklamalı Kazakça Kur’ân-ı Kerim, Kiril harfleriyle 100 adet meal ve 400 adet kadar çeşitli dinî kitabı Moğolistan’da yaşayan Kazaklara göndermişti.³⁴ 1991 yılında ise “Kuran Kerim Kazakça Mağına Jane Tüsiniği” adlı yine Kiril alfabesi ile ve bilgisayar versiyonu şeklinde yayınlanmıştır. Özellikle Kazakistan’daki halk için Kur’ân-ı Kerim’in bu çevrinin 500 bin tanesi Suudi Arabistan’da basılır. 1994 yılında Halife Altay hacca gider ve bu sırada Kur’ân-ı Kerim’in Kazakça meallerini Almatı’ya ulaştırma işini yerine getirir. Nitekim Uluslararası İslam Dayanışma Fonu’nun Almatı Ofisi’ne Mekke’den Kazak dilindeki Kur’ân-ı Kerim’in 170 bin tanesi ücretsiz dağıtılmak üzere teslim edilir. Kazak dilindeki Kur’ân-ı Kerim’in 10 bin adedinin Moğolistan Kazaklarına ulaşması Prag ve Hong Kong üzerinden sağlanmıştır.³⁵

3. Halife Altay’ın Kur’ân’a Yaklaşımı

Kur’ân-ı Kerim’in hem manası hem de lafzı Allah katından indirilmiştir. Onun mübelliği Hz. Muhammed (s.a.v) ise Kur’ân Allah katından Cebrail vasıtasıyla almış olup Kur’ân metninin oluşmasında herhangi bir ekte bulunmamıştır.

Allah ile peygamberler arasında gerçekleşen bu olaya vahiy denilmektedir. Böylelikle nübüvvetle vahiy arasında mutlak bir ilişki olduğunu söylemek mümkündür. Vahiy, İslâm kültüründe Allah Teâlâ’nın peygamberleri aracılığıyla insanlara mesaj iletmesi şeklinde telakki edilmiştir. “Vahâ” fiilinin mastarı olan “vahiy” sözlükte, gizli ve süratli bir şekilde bildirmek demektir. Kur’ân’da vahiy, bundan başka manalarda da kullanılmaktadır. Mesela ilham etmek, ima ve işaret etmek, fısıldamak, emretmek, telkin etmek ve yazmak manaları da vardır.³⁶ Halife Altay “vahiy” kelimesinin anlamını “Bir işaretin Allah tarafından peygamberin içine işlemesi (içine

³³ Baltabayeva vd., *Altay Halife Akifoğlu*, 93.

³⁴ İslambek, *Anadolu’dan Anayurda Maneviyat Önderi Halife Altay*, 94.

³⁵ Baltabayeva vd., *Altay Halife Akifoğlu*, 93.

³⁶ Muhsin Demirci, *Kuran Tarihi* (İstanbul: MÜ İlahiyat vakif, 2012), 20.

sinmesi), vahiy edilmesi, işaret edilmesi” olarak açıklamaktadır. Ayrıca “vahiy” kelimesinin Kur'ân-ı Kerim'de 77 yerde geçtiğini de belirtmektedir.³⁷

Müellifin Kur'ân yaklaşımı Hutbeler adlı eserinde şöyle ifade edilmektedir: “*Kur'ân-ı Kerim Allah Teâlâ tarafından en son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v) Cebrail (a.s) vasıtasıyla yirmi üç yılda Arap dilinde nazil olup tamamlanmıştır.*”³⁸ Sonra da müellif Kur'ân'ın kaç parçadan, ayetten ve surelerden oluştuğu, Kur'ân'ın hiçbir şekilde değişmeyeceği, korunmuş olarak ahirete dek devam edeceği ve Kur'ân'ın cemedilmesi konularına değinmektedir: “*Bu mukaddes Kur'ân-ı Kerim 30 parça 114 sure 6228 veya bundan biraz çok ayetlerden oluşmaktadır. Kur'ân-ı Kerim ayetlerinin düzeni ve hiçbir sözü değiştirilmedi peygamberimize (s.a.v) nasıl indirildi ise o şekilde büsbütün olarak muhafaza edilmiştir. Zira peygamberimiz (s.a.v) Allah Teala tarafından her gelen surenin hangi yere yazılacağını özel vahiy yazıcılarına doğru şekilde yazdırmaktaydı. Bununla birlikte birkaç sahabe onları anında ezberlemişlerdi. Peygamberimiz (s.a.v) vefat ettikten sonra sababelerinin sayısı yaklaşık yüz bin olmuştu, Kur'ân-ı ezberleyen hafızların sayısı yüze yaklaşmıştı.*”

Hz. Ebu Bekir'in halifeligi zamanında hem vahiy kâtibi hem de hafızı olan Zeyd ibn Sabit'in başkanlığında bir heyet tarafından çok düzenli şekilde halk arasında Kur'ân sahifeleri bir araya getirilmiş, her surenin ayetleri Peygamberimiz (s.a.v) hayatta iken yazdırıldığı şekliyle kitap olarak toplanmış, yüzden fazla hafızın hafızasında ezber edilerek günümüze hiç değişmeden ulaşmıştır³⁹.

Günümüzde Kur'ân'ın dünya çarpında neredeyse tüm insanogluna ulaştığını belirten ve ahirete kadar Allah tarafından korunacağına dair Kur'ân-ı Kerim'de “*Şüphesiz o Ziker'i (Kur'ân'ı) biz indirdik biz! Onun koruyucusu da elbette biziz.*”⁴⁰ ayetini delil olarak getiren Halife Altay şu ifadelerle devam etmiştir: “*Bugün dünyanın dört bir tarafında çağdaş teknolojik imkanlar var, Kur'ân basımevlerinde milyonlarca basılmakta ve milyonlarca hafız tarafından ezbere okunmaktadır. Bundan sonra da ahirete dek devam edeceği haktır. Ayrıca bütün Müslüman dillerine ve başka dillere de tercüme edilmektedir.*”⁴¹

Müellifin *Kuran Kerim Kazakça Mağna Jane Tüsinigi* adlı mealine müteşabih ve deyimlere nasıl yaklaştığını örnek olarak değinmekteyiz:

3.1. Kuran Tercümesinden Örnekler

Yukarıda Halife Altay'ın Kur'ân meali yazmasının zarurî olduğundan dolayı ele aldığını ve kendi çevirmesinde takip ettiği metotları bahsettik. Aşağıda müellifin kendi takip ettiği metotlar ile

³⁷ Altay, *Kuran Kerim Kazakça Mağna Jane Tüsinigi*, XVIII.

³⁸ Halife Altay, *Xutpalar (Hutbeler)* (Almatı: Halife Altay Xalıkaralık Kairimdilik Kuru, 2009), 20.

³⁹ Altay, *Xutpalar (Hutbeler)*, 20.

⁴⁰ *Kur'ân-ı Kerim Meali*, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), el-Hicr 15/9.

⁴¹ Altay, *Xutpalar (Hutbeler)*, 21.

Kur’ân’daki müteşabih ve deyimler ilgili ayetleri anlamlı şekilde tercüme ettiğine bağlı örnekler üzerinde değerlendirmeye çalışacağız.

3.1.1. Müteşabih Ayetlere Yaklaşımı

Meallerde çevrilerin zor olduğu kısımda müteşabih kavramının tefsirlerdeki yorumlamasıdır. Farklı izahla açıklayacak olursa, Kur’ân’da müteşabih varlığı aslında çevirinin imkansızlığının en büyük kanıtıdır. Fakat Müslüman ilim alimleri müteşabih ayetleri geçen yerleri aktarabilecek en uygun ve en güzel yolu bulmak için gayret etmişlerdir. Ayrıca konuyu titiz şekilde mealler telif etmiştir. Halife Altay’ın mealinde *istiva*, *yed* ve *vech* kelimelerinin geçtiği ayetler değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Kur’ân Kerimin Araf süresinin 54. ayetinde *ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ* Halife Altay ayet-i kerimenin ilgili kısmını “*Сонан кейін Ғаршыны меңсерген*” (*Sonra arşya hükümrân/bakimlik edendir*)⁴² şeklinde çevirmiştir. *استوى* / *istiva* kelimesi ‘yükseklik, irtifa, istikrar, galibiyet, hükümrânlık, hakimiyet, suud, uluvv,’ gibi manalar da gelmektedir.⁴³ Kur’ân-ı Kerim’de *istiva* kelimesi yedi ayette geçmektedir.⁴⁴ Tercümede görüldüğü gibi Halife Altay *استوى* kelimesine “hükümrânlık/hakimlik” olarak çevirmekte, *عَرْش* kelimesine de “Arş” olarak meal vermiş ve meal eserinin son kısmında kelime anlamını şöyle izah etmiş “Ғаршы - көк әлем” Arşı – gök kainattır.⁴⁵ Türkçe meallerde Hasan Basri’nin Halife Altay’la aynı doğrultuda “...sonra (emri) arş üzerinde hükümrân olan Allah’dır” çevirmiştir.⁴⁶

Halife Altay mealinde Maide 64. ayetin *وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ غُلَّتْ* “*Алланың қолы байланған*” (*сараң*)” (*Allah’ın eli bağlıdır(cimri)*)⁴⁷ tarzında tercüme etmiştir. Arapça da *يَدُ* kelimesi “el” manası ‘kudret, kuvvet, güç’ gibi anlamlara da ortaya çıkmaktadır.⁴⁸ Ayeti kerimde zikredilen *yed* ifadesini mütercim hakiki manasıyla kabzetmiştir. Halife Altay Allah’ın elinin bağlı olmasına bağlı parantez içinde “cimri yani, cimrilik”⁴⁹ diye açıklamıştır. Ayeti kerimin devamında —*Allah’ın kudret elleri açıktır, dilediği gibi bahşeder (verir)* emredilmektedir. Buna bağlı Arap dilinde zikredilen eli bağlı olmak, Kazak dilinde de olduğu gibi bir şey vermede engel olmak, yani cimri olmak anlamında istifade etmektedir. ‘*Eli açık*’ ifadesi ise Kazak dilinde ‘*cömert*’ anlamındadır. Genel olarak Al-i İmran süresinin 181. ayeti keriminde Yahudilerin: *Allah fakirdir, biz ise zenginiz* dedikleri malumdur. Ayette

⁴² Altay, *Kuran Kerim Kazakça Mağna Jane Tüsinigi*, 157.

⁴³ Yusuf Şevki Yavuz, “İstivâ”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 23/402.

⁴⁴ A’raf 7/54, Yunus 10/3, Rad 13/2, Taha 20/5, Furkan 25/59, Kasas 28/14, Secde 32/4.

⁴⁵ Altay, *Kuran Kerim Kazakça Mağna Jane Tüsinigi*, XII.

⁴⁶ Hasan Basri Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm* (İstanbul: Elif Ofset baskısı, 1990), 1/224.

⁴⁷ Altay, *Kuran Kerim Kazakça Mağna Jane Tüsinigi*, 118.

⁴⁸ Yunus Ekin/Hüseyin Akyüzöğlü, *Kur’an Tercüme Teknikleri* (İstanbul: Işık Yayınları, 2015), 91.

⁴⁹ Altay, *Kuran Kerim Kazakça Mağna Jane Tüsinigi*, 118.

geçen Allah-ü Teala'nın iki elinin de açık olmasına bağlı Beyzavi'ye göre, cimriliği O'ndan tamamen engel olup, eli açık yani cömert olduğunu kanıtlamaktadır.⁵⁰

Müellif Sad süresinin 75. ayet-i kerimeyi قَالَ يَا إِبْلِيسُ مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِإِيْدِي أَسْتَكْبِرْتَ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْعَالِيْنَ “Әй, İbîlis! Құдырет қолыммен жаратқанымға әжде етуден сені не тосты?” (Ey İbîlis! Kudret elimle yarattığıma secde etmeye sana ne meneden?)⁵¹ şeklinde çevirmiştir. Halife Altay çeviri yaparken mecazi manada kullandığı görünmektedir. Halife Altay'ın ‘يَدِيْ’ ifadesini vurgulama amaçlı ‘kudret elimle’⁵² şeklinde çevirmektedir. Kazak dilinde ‘kudret elimle’ manasında gelen ‘kudret’ kelimesi direk Allah ait ‘kuvvet, kudret’ anlamdaki sıfat olarak kullanılır. Beydavi bu ayeti tefsir ederken şöyle der: birincisi, “İki elimle yarattım” ifadesinde amacı, “ebeveyn vasıtası olmadan bizzet yarattım” anlamında izah etmektedir. İkincisi ise “İki elimle” denilmesi, Adem'in (a.s) yaratılışında olan ziyadesiyle kudret tecellisi ve farklı fiiller sebebiyle diye ifade etmektedir.⁵³

Fetih 10. Ayet يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ Ayet-i kerimeyi Halife Altay “Алланың құдырет қолы олардың қолдарының үстінде” (Allah'ın kudret eli onların ellerinin üzerindedir)⁵⁴ şeklinde çevirmiştir.

İbn Cevzi ayeti tefsir ederken dört görüş belirtir.

1. Allah'ın eli vefakatlıkta onları ellerinin üzerindedir
2. Allah'ın eli sevapta onların ellerinin üzerindedir
3. Bu görüş Zeccac'a ait olup - Allah'ın onlara hidayet ihsan etme eli onların itaat etme ellerinin üzerindedir
4. İbn Cerir'e atfedilen görüşe göre, Allah'ın kuvvet ve yardımı onların kuvvet ve yardımlarının üstündedir.⁵⁵

İsmail Hakkı tefsir açıklamasına göre, bu ayete göre te'kidde mübalağa için, benzetme edatı hazfedilmiş, “يَدٌ” kelimesinin anlamı biat esnasında Müslümanların Hz. Peygamber'in (s.a.v) elini tutmuş olmalarından dolayıdır. Zira Araplar sözleşme ve ahdetmeler de böyle yapmalarıdır. Ayetin anlamı da “Allah'ın kuvveti ve yardımı, onların kuvvet ve yardımlarının üstündedir” şeklinde anlaşılmıştır.⁵⁶

⁵⁰ Kâdı Beydâvî, *Emvârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, çev. Şadi Eren (İstanbul: Selsebil Yayınları, 2011), 1/ 274.

⁵¹ Altay, *Kuran Kerim Kazakça Mağna jane Tüsinigi*, 457.

⁵² Altay, *Kuran Kerim Kazakça Mağna jane Tüsinigi*, 457.

⁵³ Kâdı Beydâvî, *Emvârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, 3/767.

⁵⁴ Altay, *Kuran Kerim Kazakça Mağna jane Tüsinigi*, 512.

⁵⁵ İbn'ul Cevzi, *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*, çev. Abdülvehhab Öztürk (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2009), 5/503.

⁵⁶ İsmail Bursevî Hakkı, *Râbul-Beyân Fi Tefsîri'l-Kurân*, çev. Abdullah Öz vd., (İstanbul: Damla Yayınevi, 2012), 8/152.

Sonuç olarak yani el kelimesi mecazî manalarda gelmektedir. Kur'ân Kerim'de 'Allah'ın eli' ifadesi her zaman güç ve kuvvet manasında olmayıp, farklı manalarda da gelmektedir. "Aksine O'nun iki eli de açıktır, dilediğine infak eder" ayeti kerimde geçen 'el' kelimesi 'cömertlik, güç ve kuvvet'tir. "Ey, İblis seni iki elimle yaratmış iken secde etmene ne men oldu?" bu ayette geçen 'el' anlamı hem şeytana bir yaratılmış olarak kibirlenmemesi gerektiği hem de Allah'a ait oluşunu kuvvetlendirmek için kullanılmıştır. "Sana biat edenler aynı zamanda Allah'a da biat etmiş olurlar. Allah'ın eli onların elinin üstündedir" bu ayetteki el kelimesinin maksadı, biat edenlerin yaptıklarını tasdik etme ve onaylamadır.⁵⁷

İmam Suyuti وجه kelimesini zati ilahi manasında kullandığını, İbnu lebban ayetlerdeki vech kelimesinin 'Cemali, Allah yüzü, yani 'Rabbının rıza' anlamında geldiğini belirtmektedir.⁵⁸ Nitekim, Halife Altay "وَجْهَ اللَّهِ" olarak geçen Bakara suresinin 2/272. ve Rum suresinin 30/39. ayetlerinde "АЛЛАНЫҢ РИЗАЛЫҒЫ" "Allah'ın rızası"⁵⁹ ifadesini uygun görerek çevirmektedir. Müellif Kasas suresinin 28/88. ayetinde "...ОНЫҢ ӨЗІНЕН БАҚҚА ӘР НӘРСЕ ЖОҚ БОЛАДЫ..." "...Onun zâtından başka her şey yok olur..."⁶⁰ olarak tercüme etmekte, Rahman suresinin 55/27. ayeti keriminde "РАББЫҢ ӨЗІ ҒАНА ҚАЛАДЫ" "Rabbinin zâtı baki kalacaktır"⁶¹ Zat ifadesini istifade ederek çevirmiştir. Özetle, Halife Altay'ın çevirilerini halka daha geniş ve anlamlı bir şekilde izah ettiği görülmektedir.

3.1.2. Deyimlere Yaklaşımı

Bir milletin değerlerini anlatan gerçek anlamından farklı bir anlam taşıyan ve belli bir kavramı duygu, inanış, düşünce ya da durumu dile getiren, iki ya da daha çok kelimelerden kurulan, eleştiri ve yargılarını bile dile getiren özlü sözlerdir.⁶² Türkçe'de atasözü Arapça'da "mesel" anlamında gelir, çoğulu da "emsal"dir. Halk arasında kabul görüp yayılmış, bir nesnenin sıfatı olan meseller meşhur sözlerdir ve bunların irab edilip söylenmesine darb-ı mesel denilmektedir.⁶³ Arap edebiyatında meseller ilk defa Emeviler döneminde kitap haline getirilmiş ve büyük çoğunluğu tedvin edilmiştir. Yalnız el-Meydâni'nin Mecmau'l-Emsâl kitabı 6000 mesel içermektedir.⁶⁴

⁵⁷ Mehmet Murat Karakaya, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Dil Problemi* (İstanbul: Marifet Yayınları, 2003), 94.

⁵⁸ Celaleddin Es-Suyuti, *El-İtkan fî Ulûmi'l Kur'an*, çev. Sâkıp Yıldız vd., (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1987), 2/18.

⁵⁹ Altay, *Kuran Kerim Kazakça Mağna jane Tüsinigi*, 46-408.

⁶⁰ Altay, *Kuran Kerim Kazakça Mağna jane Tüsinigi*, 396.

⁶¹ Altay, *Kuran Kerim Kazakça Mağna jane Tüsinigi*, 532.

⁶² Ahmet Turan Sinan, "Deyim Kavramı Üzerine Notlar-I", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18/2 (2008), 94.

⁶³ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971), 170.

⁶⁴ Muhammed Selim İpek, "Türk Atasözleri ve Deyimleri ile Eş Anımlı Arap Meselleri", *Ekev Akademi Dergisi* 18/60 (2014), 190.

Bakara 93. ayetinde ilgili kısım *أَشْرَبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ* Halife Altay *Өйткені қарсылықтарының салдарынан жүректеріне бұзау сiңiп алған* (Çünkü inkarları yüzünden kalplerine buğaz sindirildi)⁶⁵ şeklinde tercüme etmiştir.

İbn Cevzi göre “Kalplerine buzağıya tapma sızdırıldı” yani buzağıya tapma sevgisi sızdırıldı demektir, bu durumda sevgi olan muzaf hazfedilmiş ve muzafunileyh onun yerine geçirilmiştir, örneğin şu ayetlerde olduğu gibi: Hac bilinen aylardır⁶⁶, hacılara su vermeyi şöyle mi saydınız?⁶⁷ Köye sor⁶⁸, o zaman sana hayatın iki katını tattırırız⁶⁹, yani hayat azabının demektir. Kiliseler, havalar ve namazlar yıkılırdı⁷⁰, yani namaz kılınan evler, bilakis gecenin ve gündüzün tuzağı⁷¹ yani onlarda yapılan tuzaklar meclisini çağırırsın⁷² yani meclis üyelerini demektir” olarak belirtmektedir.⁷³

Kadi Beydavi göre bu ayetteki anlamın kelimeyi nasıl ki boya, kumaşa sinerse, içilen şey bedenin her tarafına yayılırsa, buzağı muhabbeti onların dem ve damarlarına kadar işledi olarak açıklamaktadır. Bu ifadeyi Hasan Basri Çantay “(Çünkü) küfürleri yüzünden özlerine buzağı (bir su gibi) içirilmiş (ıyice işlemiş)di” olarak çevirmektedir.⁷⁴

Bu ayeti kerimde Arapça deyim olan “أَشْرَبُوا فِي قُلُوبِهِمْ” kelimesidir. Halife Altay bu deymi harfi tercüme olarak çevirmeden, aynı anlamlı başka kelimelerle açıklamıştır. Mealin bu ayeti okuyan okuyucu kitlesi için açılarak *kalplerine buğaz sindirildi* ayetini yapılmış bir put/heykel olduğunu izah etmiştir. Halife Altay ayeti kerimi tercüme ettiğinde yanına parantez açarak ‘buğaza tapınması’ olarak açıklamış aynı şekilde Mustafa Öztürk mealinde bu ayete bağlı açıklık getirerek buağı puta tapınma tarzında çevirmiştir. Halife Altay buna göre halkın anlayabilmesi için derin açıklamalarda bulunmuştur.

Halife Altay A’raf 149. ayeti kerimenin *وَلَمَّا سَقَطَ فِي أَيْدِيهِمْ* ilgili kısmını, “*олардың қолдары түскен заманда (қатты өкініп иықтары түскен түрде)*” (Onların elleri düştüğü zaman (çok pişmanlığından dolayı omuzları düşen halde))⁷⁵ şeklinde tercüme etmiştir.

Zamahşari göre – *وَلَمَّا سَقَطَ فِي أَيْدِيهِمْ* – (buzağıya tapınmaktan çok şiddetli bir pişmanlık duyunca) çünkü çok pişman olup hayıflanan kimse genelde üzüntüsünden elini ısırır ve böylece eli

⁶⁵ Altay, *Kuran Kerim Kazakça Mağna Jane Tüsinigi*, 14.

⁶⁶ Bakara 2/197.

⁶⁷ Tevbe 9/19.

⁶⁸ Yusuf 10/82.

⁶⁹ İsra 17/75.

⁷⁰ Hac 22/40.

⁷¹ Sebe 34/30.

⁷² Alak 96/17.

⁷³ İbn’ul Cevzi, *Zâdü’l-mesîr fi ‘ilmi’t-tefsîr*, 1/121.

⁷⁴ Hasan Basri Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, 1/31.

⁷⁵ Altay, *Kuran Kerim Kazakça Mağna Jane Tüsinigi*, 168.

‘düşülen bir şey’ gibi olur çünkü ağız elinin üzerine düşmüştür diyerek belirterek Ebu İshak ez-Zeccac’ın ifadesini öne sürmüştür, ona göre mana “Ne zaman ki ellerine, yani kalplerine ve gönüllerine pişmanlık düştü...” şeklindedir.⁷⁶ Halife Altay’da bu ifadeyi pişmanlıklarından dolayı omuzları düşmüş halde olarak tecrüme etmesi de halkın bu deyimini anlayabilmesi için uygun şekilde tercüme etmektedir.⁷⁷

Nahl 112. Ayeti kerimde فَادَّأَقَهَا اللَّهُ لِبَاسٍ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ Сондықтан Алла оларға қылықтарының салдарынан ашааршылық және жауін-қатердің тонын кидірін жана тарттырды. (Бұл Мекке кенті. Б.Ж.М.К.Р.Х.Т.Ж-Қ.) (Alla onlara yaptıkları yüzünden açlık ve korku felaketin tonun giydirip afetçede (eziyet) tarttırdı.) (Bu Mекке kent. B.C.M.K.R.X.T.C-Q.)⁷⁸ Halife Altay Kazakça tercüme ettiğinde olayın daha zor açlıkla ve korkuyla olduğunu ve ‘elbise’ kelimesini de ‘felaketin tonun giydirip eziyet tarttırdı’ olarak vurgulamaktadır. Yanı sıra müellif parantez içinde ‘bu Mекке kent’ açıklaması ile Beydavi, Celaleyn, Medarik, İbn Kesir, Ruhul Beyan, Hüseyini, Tibyan, Cauahirul Kuran tefsirlerinden istifade etmektedir.

Bu ayeti kerimi Suyuti şöyle açıklamakta, ayette geçen açlık ve korku, daha canlı biçimde tasvir etmek amacıyla, tasvir ve temsil yoluyla elbise olarak gösterilmiştir.⁷⁹ Açlık ve elbise ile nasıl ifade edilir diye sorulursa şu bilinmelidir ki açlıktan insan öyle bir hale getir ki yorgunluk zayıflık ve bitkinlik belirtileri elbise gibi ortaya çıkar ve aynı şekilde korkuda açlığa benzetilmiştir.⁸⁰ Ubeyd bin Akil ve Abdülvari ve Ebu Amr’dan fenin nasbı ile “وَالْخَوْفِ” nakledilmiştir. Zevk tatma aslında ağız ile olmakta, bu ondan istişaredir. Al-i İmran 106 ve 185 ayetleri ile manayı şerh etmiştir. Bu ayette geçen elbise kelimesinin zikredilmesi mecaz yoluyla gelmektedir. Zira açlığın ve korkunun tesiri onların üzerinde görülmektedir.⁸¹

Bu ayeti kerimin tahlili ‘ezaka’ kelimesi acı ya da tatlı hadiselerin etkisi için istifade edilen nötr bir ifadedir. Fakat bu kelimedden önce gelen bela ve felaket vb. olumsuz anlamlar için kullanılması Arapça’da daha çok meşhurdur. Anlam olarak yemeğin tadını tatmasıyla felaket, bela ve musibetlerin kötü, şiddetli etkisine maruz kalma arasında bir teşbih yapmıştır. Elbise anlamında gelen ‘libas’ sözünün açlık ve korku için istimali de mecazi anlamdır. İnsan bedeninin örten elbise gibi insanı sarıp kuşatan acı hadiselerle teşbih etmiştir. Ayeti kerimde geçen ‘açlık ve korku felaket elbisesini

⁷⁶ Carullah Mahmud b. Ömer Ez-Zemahşari, *El-Keşşaf’an Hakâiki Gavâmidî’t-Tenzîl*, çev. Abdulaziz Hatip vd. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017), 2/986.

⁷⁷ Altay, *Kuran Kerim Kazakça Mağna jane Tüsinigi*, 168.

⁷⁸ Altay, *Kuran Kerim Kazakça Mağna jane Tüsinigi*, 280.

⁷⁹ Ragıb El-İsfahani, *el-Müfredat fi Ğaribi-Kur’an*, çev. Abdalbaki Güneş vd. (İstanbul: Çıra Yayınları, 2010), 952.

⁸⁰ İsmail Bursevî Hakkı, *Rûhul-Beyân Fi Tefsîri’l-Kurân*, 4/499.

⁸¹ İbn’ul Cevzi, *Zâdü’l-mesîr fi ‘ilmi’t-tefsîr*, 3/460.

(ezîyet) tarttırdı' şeklinde verdiğimiz deyim bir bütün olarak insanoğlunu Allah'ı açlık ve korku ile tecziye edilmesinin metaforik bir ifadesidir.⁸²

3.2. Mealde Tespit Edilen Bazı Eksikler

Genel meali incelediğimizde bazı harf eksiklikleri bulunduğunu, Kazakça kelimeler yerine Rusça kelime kullanıldığını ve tercümede günümüzdeki kelimeler yerine eski Kazakça sözlükleri istifade ettiği gözükmektedir. Örneğin “Сол уақыта/ sol uakta(o vakitta)⁸³, “көрегі/ köregi(azığı)⁸⁴ veya “жок/ coke(yoke)⁸⁵ kelimelerinde harf eksigi veya daktiloyla yazılışında yanlışlıklar oluşmuş, kelimelerin asıl olarak “Сол уақытта, қорегі ve жоқ” yazılmaktadır. Diğer örnekte kelime değişikliği bulunmakta, mesela Bakara suresinin 248. ayetinde “Онда Мұса, һарұн (F.C.) семьяларынан қалған мұралар бар.” (Onda Musa, Harun (a.s.) ailelerinden kalan miraslar vardır.)⁸⁶ çevirmekte bu ayette “семья/sem'ya” (aile) kelimesi Rusça bir kelime olup, Kazakça'da “отбасы/otbasi” (aile) anlamında gelmektedir. Bir başka örnek ise Bakara suresinin 286. ayeti keriminde “Раббымыз! Егер ұмытсақ не жаңылысақ бізді қолға алма.”⁸⁷ (Rabbimiz! Eğer umutsak ya da yamılsak bizji ele alma.) Kazak dilinde “қолға алма/ kolğa alma” (ele alma) çok kullanılmamakta onun yerine “жауапқа тарта көрме/ сауарға тарта görме” (sorguya çekme) kelimesin kullanılmaktadır. Aynı şekilde diğer Nahl suresin 37. ayetinde görülmekte “(Мұхаммед F.C.) егер олардың оңғарылуына құштар болсаң да рас Алла адастырған біреуді оңғармайды.”⁸⁸ ((Mubammed s.a.v) Eğer onların doğru yola yönlenlenmesine istekli olsan bile Allah saған birileri doğru yola yönlendirmez.) Kazak dilinde “оңғармайды/ oңğarmaydi” kelimesini günümüzde kullanılmamakta ve bazı okuyucular tarafından bu kelimeyi anlamayabilir bu kelimenin yerine “тура жола салмайды/ tura colğa salmaidı” (doğru yola iletmez) olarak istifade etmektedir.

Müellif mealinde bazı yerlerinde eski Kazakça kelimeleri istifade ettiği gözükmektedir. Örneğin Nahl suresinin 127. ayeti keriminde “Оларға кейіме де олардың істеген мекерлеріне тарылма!”⁸⁹ (Onlar için üzülme ve onların yaptıkları tuzaklardan dolayı darlanma) “мекерлеріне/ mekerlerine” olarak kullanmakta günümüzde ise “құрған тұзақтарына/ курған тұзақтарна”(kurdukları tuzaklarına) kelimesini istifade etmektedir. Bazı yerlerde ise Türkçe kelimeyi kullandığı görünmektedir. Örneğin İsra suresinin 68. ayetinde “Соңыра өздеріңе бір болысушы

⁸² Erdinç Doğru - Emrullah İşler, “Kur'an Deyimlerinin Sematik Analizi”, *Eskiyeni* 27 (2013), 97.

⁸³ Altay, *Kuran Kerim Kazakşa Mağna jane Tüsinigi*, 20.

⁸⁴ Altay, *Kuran Kerim Kazakşa Mağna jane Tüsinigi*, 222.

⁸⁵ Altay, *Kuran Kerim Kazakşa Mağna jane Tüsinigi*, 106.

⁸⁶ Altay, *Kuran Kerim Kazakşa Mağna jane Tüsinigi*, 40.

⁸⁷ Altay, *Kuran Kerim Kazakşa Mağna jane Tüsinigi*, 49.

⁸⁸ Altay, *Kuran Kerim Kazakşa Mağna jane Tüsinigi*, 271.

⁸⁹ Altay, *Kuran Kerim Kazakşa Mağna jane Tüsinigi*, 281.

таба алмайсыңдар.”⁹⁰ (Sonra kendinize bir koruyucu bulamazsınız.) “Соңыра/Sonra” (Sonra) kelimesini yerine günümüzde “Ондай жағдайда/Ondai çağdaida” (Böyle bir durumda) kelimesi daha uygundur.

4. Halife Altay’ın Kur’ân Meali Çalışmasını Değerlendirenler

Kazak bölgesinde basılan ilk Kur’ân-ı Kerim Kazakça mealinin kendisine ait olduğunu “*Kuran Kerim Kazakça Mağna jane Tüsinigi*” adlı eserinde bahsetmektedir⁹¹. Zira 1990 yılına kadar Kazak diline çevrilen Kur’ân mealleri yok edilmiş veya çeşitli sebeplerle hiç basılamamıştır. Ancak 1970 yılında sadece üç cüzü Kazakça’ya çevrilen ve el yazısı olarak okunan Sadvakas Kaji Selmanuli Ğılmani eseri günümüze ulaşmıştır. Ancak bu eserden özellikle imamlar ve mollalar istifade etmiştir.⁹² Kazakistan’ın bağımsızlığına kavuşmasından önce 70 küsur yıl halkın İslam dininden uzak kalması ve dine bağlı bilgilerin yok edilmesiyle beraber din sosyal hayatta neredeyse izale edilmiştir. Halife Altay’ın Kazakça Kur’ân meali bu anlamda hem önemli hem de halkın aydınlanmasını ve dine doğru yönelmesini sağlamıştır. Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Halife Altay’ın 80’inci yaş gününde ona ithafen kutlama mesajı olarak şu ifadeleri dile getirmiştir. “*Halife Altay, Kazakistan halkına adaletle hizmet etmiş ve din yolunda samimiyetini çalışmalarıyla ortaya koymuş bir değerdir. Ayrıca Kur’ân-ı Kerim’i ve diğer dinî eserleri ilk kez anadiline yani Kazakçaya çevirerek Kazak halkının İslam dinine duyduğu susuzluğu gidermiş olması hiçbir değerle ölçülemez.*”⁹³

Yüce Kur’ân’ın Kazak dilindeki bu ilk çevirisini Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Öğretim üyesi Prof. Dr. Abdulvahap Kara şöyle değerlendirmiştir: “*Kur’ân-ı Kerim tefsirinin temelini Halife Altay’ın attığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Ülke hayatında Müslüman topluluğun rolüne bakıldığında vicdan, maneviyat ve ahlak (iman) ilkelerinin bu aksakal bilgenin adıyla yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Her zaman halkına örnek bir yaşantı sürdüren imamın bu manevi cesareti de takdire şayandır. Kur’ân-ı Kerim’in Kazak Türkçesindeki ilk mealini hazırlamış olması ise, aydının hayatı boyunca vatanına ve milletine duyduğu sonsuz sevginin kanıtı olarak algılanmalıdır. Kur’ân-ı Kerim kitabının ilk kez Kazakça yayınlanması, bilim adamı Halife’nin maneviyat yolundaki büyük emeği, İslam’ın Kazak toplumu arasında tebliğle organize olarak yayılmasındaki faaliyeti büyük bir cesaret örneğidir. Kur’ân meali kitabın Kazak dilindeki bu ilk çevirisi tüm dünya Kazakları için dinlerinin doğru öğrenilerek anlaşılmasında çok faydalı olmuştur.*”⁹⁴

Mısırlı din adamı Mahmud Fehmi Hicazi; “*Halife Altay’ın dillere karşı yeteneği ve kültürel zenginliği tüm Türk dillerini kolayca öğrenmesine yardımcı olmuş ve bu dilleri etkin şekilde kullanabilmesini sağlamıştır. Kazakçaya yaptığı çevirilerde faydalanmış olduğu bu Türk dillerindeki; Tatarca, Özbekçe, Azerice ve*

⁹⁰ Altay, *Kuran Kerim Kazakça Mağna jane Tüsinigi*, 289.

⁹¹ Altay, *Kuran Kerim Kazakça Mağna jane Tüsinigi*, III.

⁹² Çalışkan, “*Kazakistan’da Kur’an ve Tefsir Literatürü (Kazakça ve Rusça Eserler)*”, 142.

⁹³ Baltabayeva vd., *Altay Halife Akifoğlu*, 95.

⁹⁴ Baltabayeva vd., *Altay Halife Akifoğlu*, 93.

Türkçe kitapların, çeviri ve tefsirlerin tamamı kaynak olarak verilmiştir. Bunların yanı sıra, Urduca ve Farsça da bilen Halife Altay'ın Kur'ân-ı Kerim'e ve tefsire olan ilgisi, Kur'ân Arapçasını da yüksek düzeyde öğrenmesine katkıda bulunmuştur. Onun İslami eğitimcilik kültürü tüm İslami ilimleri kapsar."⁹⁵ ifade ederek Halife Altay'ın Kur'ân-ı Kerim mealinin çok değerli ve önemli bir çalışma olduğunu vurgulamıştır.

Sonuç

Halife Altay, teolog, yazar, şair ve din ilimlerine vakıf olan, hayatını İslam dinine adamıştı. Ayrıca Kazakistan'ın bağımsızlığından önce toplumun din konusunda ihtiyaç duyduğu konularda çalışmaları ile kitleleri etkileyen önemli bir şahsiyettir. Altay'ın kaleme aldığı eserleri toplumu aydınlatıcı bir çalışma olduğunu ifade etmek mümkündür. Müellifin en önemli eserlerinden biri olan *Kuran Kerim Kazakça Mağına Jane Tüsinigi* (Kur'ân Kerim Kazakça Mânâ ve Açıklaması)'dan Kazak toplumu hala istifade etmektedir.

Halife Altay'ın Kur'ân-ı Kerim'in Kazakça mealinin, Türkiye'deki meallerden de istifade edilerek, ilk önce töte yazısı ile daha sonra da Kiril alfabesi ile yazıldığı ve ayet metninin mana ve açıklaması metodunun uygulanarak çevrilen bir meal olduğu kanaatindeyiz. Müellifin eserinin ayetleri lafzi anlamda değil, işaret ve ifade ettiği mana ve metin maksadını ön plana çıkararak Kazak dilinde izah etmeyi amaçladığını düşünmekteyiz. Yani bu meal harfi tercüme değil mana tercüme ele almıştır.

Halife Altay mealinin diğer bir özelliği Kur'ân'ın baştan sona kadar dil ve üslubuna dikkat ederek ayetlerin Kur'ân bütünlüğünde çevrilmesidir. Bu çeviri sırasında Esbâb-ı Nüzul konusu da dikkate alınmıştır.

Ayrıca bu eser, kendisinden sonraki Kazakça meallere, mütercim ve araştırmacılara esin kaynağı olmuştur. Müellifin din ilimlerine ve Türk dilleri ile birlikte Urduca ve Farsçaya da hakim olmasının kendi meal çalışmasına da yansıdığı görülmektedir. 1990 yılından günümüze kadar birçok meal Kazakça'ya çevrilmiştir. Ancak Kazak halkı Kazakça'ya çevrilen Kur'ân meallerinden Halife Altay'ın çevirdiği Kur'ân mealini daha çok tercih etmiştir. Bunun nedeni ise müellifin eserini, halkın kolay anlayabileceği bir şekilde doğru, özgün açıklamalarla ve aslına en yakın anlamları vererek çevirmesidir.

Kur'ân-ı Kerim'i tercüme sırasında ünlü tefsircilerin eserlerinden istifade etmesi ve Arap dilinden Kazak diline aktarmada dil ve üslubu yerinde kullanması mealin anlaşılmasının en önemli

⁹⁵ Baltabayeva vd., *Altay Halife Akifoğlu*, 95.

nedenlerindedir. Müellif, mealin girişinde genel bilgileri, istifade ettiği kaynakları ve Kur'ân kavramları sözlüğünün yanı sıra ilgili konulara bağlı bilgiler de vermiştir.

Meali de bazı daktilo eksikler ile eski Kazakça kelimeleri bulunsada Kazak halkının bir çok okyucu kitlesi tarafından beğenilen ve önemseyen meal olduğu bir gerçektir.

Son olarak bu mealin, İslami eserlerin yokluğuna bağlı olarak İslami değerlerin zayıfladığı Kazak toplumunda İslam'a yeniden yönelişi sağlayacak en önemli eser olduğu düşüncesindeyiz.

Etik Beyan / Ethical Statement:

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s):

Gulmeiram KONGYRBAYEVA

Finansman / Funding:

Yazar bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul ederler / The author acknowledge that he received no external funding in support of this research.

Kaynakça

- “Kuran”. *Kazak Sovet Ensiklopediyası*. 6/44. Almatı: Kazak Sovet Ensiklopediyası Baspası. 1972-1978.
- Altay, Halife. *Anayurttan Anadolu'ya*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 1. Basım, 2019.
- Altay, Halife. *Estelikterim (Anılarım)*. İstanbul: Otağ Matbaası, 1980.
- Altay, Halife. *Kur'ân-ı Kerîm ve Kazak Şivesinde Mânâ ve Açıklaması*, İstanbul: İRCICA Matbaası, 1990.
- Altay, Halife. *Kuran Kerim Kazakça Mağna jane Tüsinigi (Kur'ân Kerim Kazakça Mânâ ve Açıklaması)*. Medine: Fahd Patşanın Kuran Şarif Basım fabrikası, 1991.
- Altay, Halife. *Xutpalar (Hutbeler)*. Almatı: Halife Altay Xalıkaralık Kairimdilik Kuru, 2009.
- Baltabayeva, Gülgazira N. vd. *Altai Xalifa Ğaqıpuı (Altay Halife Akıfoğlu)*. Almatı: Dünya Kazaklar Birliği Halife Altay Uluslararası Hayır Vakıfı Ç.Ç. Valihanov Tarih ve Etnoloji Enstitüsü “Gılım Ordası” Merkez Bilim Kütüphanesi, 2017.
- Bulan, Jolaman. *Kur'an'ın Tercüme Problemleri ve Bazı Surelerin Kazakça Örnek Meali*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Celeddin Es-Suyuti. *El-İtkan fi Ulûmi'l Kur'an*. çev. Sâkıp Yıldız vd. İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1987.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsîr Usûli*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971.
- Çalışkan, İsmail. “Kazakistan'da Kur'an ve Tefsir Literatürü (Kazakça ve Rusça Eserler)”. *Marife Dergisi*. 15/1 (2015), 139-162.
- Çantay, Hasan Basri. *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*. İstanbul: Elif Ofset baskısı, 1990.
- Dartma, Bahattin. *Şihabüddin es-Sivasi ve Uyûnu't-Tefâsir li'l-Fuzelâi's-Semâsir'indeki Metodu*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1994.
- Demirci, Muhsin. *Kur'ân Tarihi*. İstanbul: MÜ İlahiyat Vakıf Yayınları, 8. Baskı, 2012.
- Doğru, Erdinç - İşler, Emrullah. “Kur'an Deyimlerinin Sematik Analizi”. *Eskiyeni*. 27 (2013), 79-102.
- Ekin, Yunus – Akyüzöđlu, Hüseyin. *Kur'an Tercüme Teknikleri*. İstanbul: Işık Yayınları, 2015.
- El-İtkan*. Tashih eden: Halife Altay, Gözden geçiren: Delilhan Canaltay. İstanbul: Elif Ofset Tesisleri, 1984.

- Ethem, Mürsel. “Bağlam Merkezli Bir Tahlil: Fatıha Suresinin Altıncı ve Yedinci Ayetleri”. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (2015), 73-103.
- Hakkı, İsmail Bursevî. *Rûbul-Beyân Fi Tefsiri'l-Kurân*. çev. Abdullah Öz vd. İstanbul: Damla Yayınevi, 2012.
- İbn’ul Cevzi. *Zâdü'l-mesîr fî ‘ilmi’t-tefsîr*. çev. Abdülvehhab Öztürk. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2009.
- İpek, Muhammed Selim. “Türk Atasözleri ve Deyimleri ile Eş Anlamlı Arap Meselleri”. *Ekev Akademi Dergisi*. 18/60 (2014), 187-196.
- İslambek, Kazıbek. *Anadolu’dan Anayurda Maneviyat Önderi Halife Altay*. İstanbul: Kalendar Yayınevi, 1. Basım, 2017.
- Kâdı Beydâvî. *Emvârü’t-Tenzîl ve Esrârü’t-Te’vîl*. çev. Şadi Eren. İstanbul: Selsebil Yayınları, 2011.
- Karakaya, Mehmet Murat. *Kur’an’ın Anlaşılmasında Dil Problemi*. İstanbul: Marifet Yayınları, 2003.
- Karpat, Kemal H. *Türkiye ve Orta Asya*. çev. Hakan Gür. Ankara: İmge Kitabevi yayınları, 2003.
- Kur’ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Baskı, 2011.
- Kurban, Nur A. “Mûsâ Cârullâh’ın (1875-1948) Yaptığı Kur’ân Tercümesi Üzerine Bir Değerlendirme”. *Turkish Studies*. 11/17 (2016), 467-486.
- Sinan, Ahmet Turan. “Deyim Kavramı Üzerine Notlar-I”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 18/2 (2008), 91-98.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “İstivâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/402. Ankara: TDV Yayınları, 2001.